

अश्रूची झाली फुले
लेखक : वसंत कानेटकर

प्रा. डॉ. गोविंद रावळेकर
यशोदा गर्ल्स आर्टस् अँड कॉमर्स कॉलेज, स्नेहनगर, नागपूर.

प्रास्ताविक

व्यावसायिक रंगभूमीवर नाटयलेखनाचे व प्रयोग तंत्राचे वेगळेपण सतत राहिलेले दिसते. त्यातून छोटे छोटे प्रवाहही निर्माण झाले. त्याचबरोबर चरित्रात्मक नाटक हा एक छोटा प्रवाह निर्माण झाला. वसंत कानेटकरांनी या तऱ्हेने बरेच यशस्वी लेखन कले आहे. आजच्या काळातही लोकप्रियता टिकवून असलेल्या नाटककारात कानेटकरांचे नाव अग्रभागी राहिल. संवाद स्वरूपाच्या अभ्यासाकरिता त्यांची अश्रूची झाली फुले या नाटकाचे परिक्षण करावे लागेल.

नाटकाची व्याख्या

- **भरतमुनी** :- नाटयशास्त्र या ग्रंथात म्हणातात 'नाटक म्हणजे भावानुकीर्तनम' आहे.
- **अॅरिस्टॉटल** :- 'गंभीर नाटक हे व्यक्तीचे अनुकरण नसून जीवनाचे अनुकरण आहे.'
- **सिसेरो** :- 'नाटक म्हणजे मानवी मनाचे आणि बुद्धीचे हृदयगम दर्शन होय.'
- **हरमोडूलट** :- 'एकाच वेळी हजारो लोकांच्या अंतःकरणाला स्पर्श करणारा वाङ्मयप्रकार म्हणजे नाटक होय.'

नाटकातील घटक

नाटकातील
घटक

कथानक

व्यक्तिचित्रण

संवाद

स्वगत

अंकाची
मांडणी

नाटकाचे
साध्य

नाटकाचा
प्राण

नाटकाचे
खरे
मर्मस्थान

स्वतःशी
बोलणे

अंकाची मांडणी

- कै. मा. कृ. शिंदे:—नाटक हे दूध भरलेल्या मडक्यासारखे आहे. पहिला अंकात त्या दूधाला विरजन घालायचे, दुसरा अंकात त्यातील दही घूसळायचे आणि तिसऱ्या अंकात त्यातील लोणी व ताक वेगळे काढायचे.

कथानक हेतू व विषय

- जीवनातील सत्-असत् वृत्तीचा संघर्ष हा पुराण काळापासून साहित्यविश्वात प्रकट झाला आहे. आजच्या समाज व्यवस्थेत वाममार्गाने अफाट द्रव्यप्राप्ती करणारा वर्ग, या द्रव्यप्राप्तीच्या अनुषंगाने येणारी धुंदी आणि सामर्थ्य व त्यामुळे होणारा मानवी मूल्यांचा चूराडा, बुद्धिजीवी वर्गाचा ससेहोलपट, त्यांच्या व्यथा हा सारा भाग हा याच संघर्षाचे नवे स्वरूप होय. पैशांबरोबरच भ्रष्टाचारही या धनिक लोकांनी शिक्षण क्षेत्रात आणला. आणि या भ्रष्टाचारात सामील न होणाऱ्या विद्यानंदसारख्या प्राध्यापकाची मुळे जमिनीतून उखडून टाकण्याच्या प्रयत्नात ही माणसे गुंतली. हा सर्वच संघर्ष मांडताना वसंत कानेटकर ढोबळ कृत्रिमतेबरोबर 'एक सूक्ष्म सत्य सूचित करून जातात'. या 'अश्रूची झाली फुले' या नाटकाचे शेकडो प्रयोग केल्या गेले तेव्हा मराठी प्रेक्षकांच्या मनात या नाटकातील 'लाल्या' च्या भूमिकेतील (काशीनाथ घानेकर) आणि 'विद्यानंद' च्या भूमिकेतील प्रभाकर पणशीकर कायमची रसिकांच्या मनात घर करून जाताना दिसतात.

वतावरणनिर्मिती व रसपरिपोष

- या नाटकात एक प्रकारचे फसवणूकीचे वातावरण निर्माण केले आहे. त्या फसवणूकीत एक प्रकारची वैरता निर्माण झाली आहे. विद्यानंद महाविद्यालयाचे प्राचार्य आणि संस्थापक धर्माप्पा यांच्यातील संघर्ष निर्माण झाला आहे. विद्यानंद यांनी लहानपणापासून भयामवर जे उपकार असतात तो विसरत धर्माप्पा सेठ कडे विद्यानंद विशयी भ्रष्टाचाराचे कट रचतात. त्यात भयामचे स्वतःच्या स्वार्थापोटी स्वतः पालक असलेले गरुवर्य विद्यानंदाविशयी कट रचने, दगाफटका करणे. त्यामुळे विद्यानंदाचे आपण जवळीकाचा वि० वासघातकेल्याने विद्यानंद धर्माप्पा आणि स्वयकीय प्रा. भयाम, प्रा. क्षीरसागर, प्रा. आरोळे यांच्या विशयीचा विद्यानंदच्या मनात क्लेश निर्माण होतो आणि ज्या 'लाल्या' ला विद्यानंदने योग्य मार्गदर्शक न करून दि० पादाखविली तो 'लाल्या' एक प्रतिश्टीत इन्स्पेक्टर बनून मुंबईला पदभार स्वीकारतो. आपल्या क्षेत्रात भ्रष्टाचार निर्मूलन कार्य करून आपल्या आदरणीय गुरुवर्य विद्यानंदाच्या पाउलावर पाउल टाकून ही सर्व प्रतिश्टा मिळविलेली असते. तेच विद्यानंद तिसरा अंक प्रवे० पहिल्या व प्रवे० दुसरा मध्ये तीन वर्शांनी सोन्याच्या हेराफेरीमध्ये भांभूमहादेव व निलमचे साध्य घेउन डॉ सुमित्रा त्यांच्या पत्नीला विसरलेले विद्यानंद सोन्यातस्करित बलाढ्य व्यक्ती बनून दोन नंबरची कमाई करून प्राध्यापक पे० पेश्वा कितीतरी पटीने वाम मार्गाकडे वाटचाल करतात आणि धर्माप्पा वर आणि प्रा. भाम , प्रा. क्षीरसागर, प्रा. आरोळे अ० पानिर्जीव साथीदारांना ते धडा दि० एकतवतानादिसतात त्यात डॉ सुमित्रालाही दूर सारण्याचे प्रयत्न सरते भोवटी करताना नेमकी लाल्या सोबत झालेली भेट त्यातून विद्यानंदाविशयीची मिळालेली वाईट व्यवहाराची बातमी आणि विद्यानंदाच्या आमीशाला बळी न पडलेला लाल्या त्यामुळे विद्यानंदला झालेली दि० क्षा त्या दि० क्षे पेक्षा आपला विद्यार्थी लाल्या आपण सांगितलेल्या चांगल्या मार्गाने वाटचाल निर्माण करून इन्स्पेक्टर या पदाला योग्य न्याय देतो हे पाहून विद्यानंदला होकणरा आनंद त्याच्यात विना० होतो. व ते दि० क्षा भोगण्यास प्रवृत्त होतात. या नाटकात विद्यानंद आणि धर्माप्पा यांच्यातला संघर्ष आणि त्या संघर्शाची परिणीती होउन विद्यानंदाचे 'जसाच तसे' हे प्रतिउत्तर या न्यायानुसार त्यांनी केलेली वाटचाल पण लाल्याने 'जसाच तसे' अशी वाटचान न ठेवता सत्याच्या मार्गाने असत्यावर विजय ही भूमिका लाल्या चांगल्या तऱ्हेने साकारते तेव्हा विद्यानंदाला झालेला दि० क्षेपेक्षा आपल्या दि० श्याचे

पात्र परिचय अंकानुसार

अंक पहिला

प्रवेश पहिला (पृ. क्र. 1-20)

विद्यानंदाचा महाविद्यालयातील बंगल्याचे दृश्य

विद्यानंद व सुमित्रा – पती पत्नी

शंभूमहादेव व निलम

प्रा. शाम, प्रा. क्षीरसागर, प्रा. आरोळे

धर्माप्पा शेट, संवाद उल्लेखामध्ये (जावई- बसप्पा, मुलगा- कटप्पा)

लाल्या

प्रवेश दुसरा (पृ. क्र. 21-31)

विद्यानंद व सुमित्रा – पती पत्नी

शंभूमहादेव

लाल्या

अंक दुसरा

प्रवेश पहिला (पृ. क्र. 32-45)

धर्माप्पा शेठच्या बंगल्यातील धर्माप्पाच्या वाढदिवसाचे दृश्य
शाम, एक इसम
लाल्या, प्रा. आरोळे, प्रा. क्षीरसागर, धर्माप्पा, शंभूमहादेव

प्रवेश दुसरा (पृ.क्र.46-59)

सुमित्रा-विद्यानंद
लाल्या-शंभूमहादेव
इन्स्पेक्टर, क्षीरसागर, आरोळे

प्रवेश तिसरा (पृ. क्र.60-66)

विद्यानंद-शंभूमहादेव
सुमित्रा
कोर्ट- प्रश्न
शाम

अंक तिसरा

प्रवेश पहिला (पृ. क्र.67-85)

तिन वर्षाचा काळ उलटला
मुंबईतील शंभूमहादेवाचा बंगल्याचे दृश्य
शंभुमहादेव – निलम
सुमित्रा – विद्यानंद, धर्माप्पा

प्रवेश दुसरा (पृ. क्र.86-109)

सान्ताक्रूज(मुंबई) विमानतळावरील दृश्य
निलम-विद्यानंद
तबीब-छब्बू
शाम-आरोळे, क्षीरसागर
सुमित्रा , लाल्या, पहिला सहकारी, दुसरा सहकारी, सब – इन्स्पेक्टर